

Építész a kőfejtőben Architect in the Quarry

Tanulmányok
Dávidházi Péter
hatvanadik születésnapjára

Studies Presented to
Péter Dávidházi
On His Sixtieth Birthday

Szerkesztette / Edited by:

HÍTES Sándor
TÖRÖK Zsuzsa

rec.iti
Budapest • 2010

A kötet megjelenését az
MTA Irodalomtudományi Intézete és a
Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A borító Adam Friedrich Oeser *Sokrates meißelt die drei Grazien*
(Szókratész kőbe faragja a három gráciát) című metszete alapján készült.
A metszet Johann Joachim Winckelmann *Gedanken über die Nachahmung der
griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* című értekezésének első,
1755-ös kiadásában jelent meg először.

© szerzők, 2010

ISBN 978-963-7341-87-8

Kiadja a *rec.iti*,
az MTA Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja ► <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Borítóterv:

Fórizs Gergely ötlete nyomán Csörsz Rumen István
Tördelte: Hegedüs Béla

HEGEDÜS BÉLA

*John Locke, a hutchinsoniánusok és Kalmár György
a nyelvről*

Egy 18. századi brit vita nyelvelméleti tanulságai¹

Kalmár György 1751-ben Londonban publikálta három, angol nyelvű vitairatát John Hutchinson követőinek nézeteivel szemben. A vita elsődleges témája az volt, hogy vajon az Ószövetségben előforduló *Elohim/Elahim* kifejezés egyes vagy többes számú-e? Számomra a *vetélkedés* – s benne Kalmár szerepe – nem emiatt fontos, sokkal inkább a résztvevő felek nyelvfilozófiai megállapításai érdekelnek.

John Hutchinson mozgalmát egészen a közelmúltig mint a fizika történetének tudománytörténeti érdekességét tartották számon, s antinewtoniánus jellegét emelték ki. A mozgalom szerepének újraértelmezése a kilencvenes években kezdődött el. S bár a mai szerzők is fenntartják, hogy a newtoni, illetve a John Hutchinson és követői által képviselt világkép kibékíthetetlen ellentétben áll egymással, mégis fontosabbá vált a közös kiindulási pont hangsúlyozása: az ún. természetfilozófia,

¹ A dolgozat nem jött volna létre az edinburgh-i The Institute for Advanced Studies in the Humanities-ben eltöltött Andrew W. Mellon-ösztöndíj nélkül. Külön és kiemelt köszönet – s ezt most nem csak az alkalom mondatja velem – Dávidházi Péternek a dolgozat egy korábbi változatához tett hozzászólásaiért, baráti tanácsaiért. Sokat jelentett az akkor számomra, ezért az írást teljes szívvel ajánlom az ünnepeltnek.

ahonnan elindulva – John English egyháztörténészt idézve – kettejük közül Newton sokkal nagyobb utat tett meg a mai értelemben vett szaktudományok irányába.²

A hutchinsoniánusok antinewtonianizmusának alapja teológiai. Hutchinson szerint csak Isten kinyilatkoztatott szava – ami alatt a teremtett világot is értette – lehet biztos alapja mind a teológiának, mind a természetfilozófiának.³ Alaptétele volt, hogy a teremtett világ, a kozmosz már a kinyilatkoztatás legelső befogadóinak feltárta a Szentháromság-tant.⁴ A mozgalom elvetette a felvilágosodás racionalista változatának kozmológiával és általában a tudás megszerzésével kapcsolatos elméleteit, s a 18. századot a Szentháromság-tanon alapuló kereszténység elleni támadásként élte meg.⁵ Meglepő viszont, hogy a racionalista veszéllyel szemben John Locke episztemológiája segítségével vette fel a harcot – erre valóban csak a legutóbbi idők kutatásai hívták fel a figyelmet. S így a hutchinsonianizmus episztemológiai hátterének feltárása a mozgalmat máris a brit felvilágosodás/ellenfelvilágosodás-viták középpontjába helyezte.⁶

A hutchinsoniánus rendszer egyik alappillére az Ószövetség héber nyelvének sajátos értelmezése volt. A 18. századi deista irodalom kedvenc foglalatossága volt a zsidó vallás és szokások tanulmányozása, persze azzal a nem titkolt szándékkal, hogy így sikerül bemutatni, mi mindent vett kölcsön a judaizmus a korábbi pogány vallásokból, cáfolva ezzel a kinyilatkoztatott vallás felfogását.⁷ Ezen eszmék cáfolatához – s

² JOHN C. ENGLISH, *John Hutchinson's Critique of Newtonian Heterodoxy*, Church History, 1999/3, 582. A mozgalom történetéről a legfontosabb összefoglalások: ALBERT J. KUHN, *Glory or Gravity: Hutchinson vs. Newton*, Journal of the History of Ideas, 1961/3, 303–322.; C. D. A. LEIGHTON, „Knowledge of divine things”: a study of Hutchinsonianism, History of European Ideas, 26 (2000), 159–175.; DERYA GURSES, *The Hutchinsonian defence of an Old testament Trinitarian Christianity: the controversy over Elahim, 1735–1773*, History of European Ideas, 29 (2003), 393–409.; DERYA GURSES, *Academic Hutchinsonians and their quest for relevance, 1734–1790*, History of European Ideas, 31 (2005), 408–427.

³ ENGLISH 1999, 583.

⁴ LEIGHTON 2000, 160.

⁵ GURSES 2003, 394., 395.

⁶ LEIGHTON 2000, 162.

⁷ GURSES 2003, 394.

persze sajátos kozmológiájához – Hutchinsonnak szüksége volt az Ószövetség általa megtisztított héber nyelvére. Ez a megtisztítás nem jelentett mást, mint a mellékjelek és masszorák eltávolítását. Véleménye szerint ezek csak meghamisították az eredeti, Istentől származó jelentést, mint ahogy az a „hitehagyott zsidók” (apostate Jews) célja volt. (A hitehagyott jelző állandó használatával arra utaltak, hogy, amíg a héber élő nyelv volt, és így nem szorult a mellékjelek és masszorák támogatására, annak használói tisztában voltak az eredeti és igaz jelentéssel, tehát a Szentháromság és a megváltás kezdetekkor kinyilatkoztatásával.) Célja az volt, hogy a hébert a „szavak nyelvéből” a legtökéletesebbé: a „dolgok nyelvévé” tegye.⁸ A mellékjelektől és magyarázatoktól megfosztott nyelvgyökérszóit permutációs eljárásoknak vetette alá, egészen addig, amíg a rendszere számára elfogadható jelentést sikerült kicsikarnia a szövegből. Kalmár is megjegyzi, hogy a hutchinsoniánusok ezzel a zsidó kabbala egyik eljárását újítják meg. Ami miatt mégis érdekes az eljárás, az az, hogy annak elméleti alapjául nem valamilyen szóba jöhető misztikus szöveget tesznek, hanem, a már említett episztemológián túl, John Locke nyelvelméletét.

Az *Elohim/Elahim*-vita első szakasza Alexander Catcott 1736-ban publikált pamfeltjével veszi kezdetét,⁹ majd John Hutchinson halálával zárul le a harmincas évek végén. A mozgalom eszméivel szemben kritikus Thomas Sharp 1751-es könyve¹⁰ nyitja meg a második, az ötvenes években zajló szakaszt. Intellektuális körökben ekkorra az első szakasz iratai meglehetősen ismertségre tettek szert; ebben az is közrejátszott, hogy 1748/49-ben megjelentek John Hutchinson összegyűjtött művei.

Ekkorra Hutchinson eszméinek egy része már tudós, főleg oxfordi hebraista körökben is hódítani kezdett. 1750 és 1767 között – az *Elohim*-vita iratain kívül – 18 pamflet jelent meg oxfordi hutchinsoniánusok tollából.¹¹ Megváltozik a vita hangneme is: míg az alapító és első követői annak hitében éltek, hogy az általuk megreformált vallás az egyetlen igaz út, s érveik végső soron ezen, a csak számukra elérhető bizonyosságon

⁸ LEIGHTON 2000, 164.

⁹ A. S. CATCOTT, *A sermon preached before the Corporation of Bristol...*, 1736, *Ua.*, 1742².

¹⁰ THOMAS SHARP, *Two dissertations concerning the etymology and Scripture-meaning of Hebrew words Elohim and Berith...*, 1751.

¹¹ GURSES 2003, 396.

alapultak, természetesen nem alakulhatott ki valóban érdemi párbeszéd a vitázó felek között. Ezzel szemben a második szakasz sokkal inkább szaktudományossá válik.¹² Kalmár éppen ennek az időszaknak az elején tartózkodik Oxfordban, s a vitának ebben a szakaszában jelenti meg írásait.

Thomas Sharp, a hutchinsoniánusokkal szemben kritikus könyvére rövid időn belül három válasz is született. Az első David Aboabtól származik, aki egy velencei születésű, később kereszténnyé és hutchinsoniánussá lett zsidó volt. Az ő írása után jelenik meg a vita első szakaszának is résztvevője, Julius Bate, majd Benjamin Holloway munkája.¹³

A vita teljes történetét 2003-ban feldolgozó Derya Gürses tanulmányában megállapítja, hogy Sharp nézeteit támogató személy mindössze egy akadt:

Sharp egyetlen támogatója *George Kalmar* volt, aki három vitairatával közvetlenül Julius Bate-et, Benjamin Holloway-t és David Aboabot vette célba. *Kalmar*, Sharphoz hasonlóan, megkérdőjelezi azt a hutchinsoniánus alaptételt, miszerint az ószövetségi héber lenne a kinyilatkoztatás eredeti és meg nem változott nyelve [kiemelések: HB].¹⁴

Bár az idézett tanulmány a vita eseményeinek nagyrészt kronologikus ismertetésére szorítkozik, Kalmárral és az eredeti nyelv problémájával kapcsolatos megállapítása helytálló, s meg kell jegyeznem, Kalmár nézetei ezzel kapcsolatban – gondolok itt mindenekelőtt világnyelvtervezetének nyelvelméleti bevezetőjére – a későbbiekben sem változtak meg. Mindezek ellenére a szerző érezhetően mit sem tud Kalmárról, még azt a más tanulmányokban előforduló megállapítást is mellőzi, hogy meglehetősen hibás angol nyelvezete alapján valószínűleg külföldi, s talán zsidó származású.

Nemcsak az *Elohim/Elahim*-, de más, a brit szigeteken zajló 18. századi intellektuális vita sem érthető meg Locke főműve, az *Értekezés*

¹² GURSES 2005, 411–412.

¹³ David ABOAB, *Remarks upon Dr Sharp's two dissertations...*, 1751.; Julius BATE, *The Scripture meaning of Aleim and Berith justified against the exceptions of Dr. Sharp...*, 1751.; Benjamin HOLLOWAY, *Remarks on Dr Sharp's pieces on the words Elohim and Berith...*, 1751.

¹⁴ GURSES 2003, 404.

az *emberi értelemről* ismerete nélkül.¹⁵ Fontos hangsúlyozni, hogy ez nem azt jelenti, hogy a különböző elméleti művekben lépten-nyomon Locke-idézetekre bukkanánk, hanem azt, hogy a Kanttal megjelenő professzionális filozófus figurája és annak jóval behatároltabb befogadói köre helyett ekkor még a mai értelemben is egyértelműen filozófiainak tartott munkák jóval szélesebb olvasói érdeklődésre számíthattak. Ezek a munkák, s különösen igaz ez Locke esetében, divatossá válhattak. Locke művének, különösen a nyelvvel kapcsolatos megfigyeléseinek az ismerete szinte kötelező volt. Ebből következik, hogy a hatások felismerése korántsem filológiai bravúr, sokkal inkább a szemléltetés vagy az értelmezés elengedhetetlen feltétele.

Az általam ismert, a hutchinsonianizmussal foglalkozó legújabb tanulmányok, ill. az általuk hivatkozottak a mozgalom episztemológiai nézeteire tett egyértelmű locke-i hatáson kívül nem foglalkoznak Locke nyelvelméletének nyomaival a különböző művekben. Pedig a viták – s különösen igaz ez az Elohim-kifejezéssel kapcsolatosra – bővelkednek a nyelvfilozófiai megfigyelésekben, s persze Kalmár György későbbi munkái szempontjából is ezt tartom igazán érdekesnek.

Kalmár és a vita kapcsán a továbbiakban a következő kérdésekre keresem a választ: 1. Hogyan és mit jelentenek a szavak John Locke és a hutchinsoniánusok szerint? 2. Mi a vitapartnerek álláspontja a nyelvi önkényességgel és a figurális nyelvhasználattal kapcsolatban?

John Locke nyelvvel kapcsolatos alapgondolatainak számbavételét mindenképpen hasznosnak tartom, már csak a fogalomhasználat összehasonlítása végett is. Szerinte az idea nem más, mint az értelem tárgya, „amivel az elme a gondolkodás során foglalatosskodik.” [I.1.8.] Megjegyzem, s majd a szavakkal való visszaélés ismertetése során látni fogjuk, hogy ez csupán az optimális eset, amely általában nem valósul meg. A szavak tagolt hangokként az ideák érzékelhető jelei, melyek az elmében – hibásan – gyakran magukat az ideákat helyettesítik [III.1.1.]. Az ideák és a szavak között nincs természetes kapcsolat, mert ha lenne, az azt feltételezném, hogy mindenki azonos nyelven beszélne [III.2.1.]. Locke egyik legfontosabb megállapítása, hogy a „szavak elsődleges vagy

¹⁵ John LOCKE, *Értekezés az emberi értelemről*, Bp., Osiris, 2003. (A harmadik könyvet Csordás Dávid fordította). Az alábbiakra a [könyv. fejezet. bekezdés]-számokkal fogok hivatkozni.

közvetlen jelentésükben nem mást helyettesítenek, mint a használójuk elméjében lévő ideákat.” [III.1.2.] A hallgató, befogadó ezeket az érzékelhető hangokat (szavakat) csak saját ideáinak tudja megfeleltetni. S hogy egyáltalán létrejöhet társalgás, ismeretközlés az emberek között, annak a „közönségesen elfogadott jelentés” [common acceptation] az alapja. Locke ezt az igen fontos kérdést az *Esszé* harmadik könyvének elején nem tisztázza, de a későbbiek alapján ez nem jelent mást, mint hogy a társalgás során a kölcsönös és gyors megérthetőség miatt lemondunk a szavak jelentésének folyamatos megállapításáról. Ebből következik, hogy a szavak többsége általános terminus, tehát egyrészt az ész, másrészt a szükségszerűség terméke, eredménye [III.3.1.], s így általános ideák jele [III.3.6.]. A nyelv nem funkcionálna, ha folyamatosan egyedi nevekkkel kellene élnie, hiszen akkor a szó közvetlenül a dolognak lenne az egyedi neve [III.3.1.]. Ellenben az általános ideák és szavak számos egyedi dologra alkalmazhatók, s ennek az az alapja, hogy az egyedi dolgok egyediségét elhagyjuk, s a szavakat arra alkalmazzuk, ami megmarad: a fajtafogalom lényegére [III.3.11.]. De ebből következik az is, hogy az általános nevek alatti fajtákba sorolás kizárólag az értelem műve, mivel a természetben csak egyedi létezők vannak. [III.3.13.]

Locke megkülönbözteti az egyszerű ideákat, a kevert moduszokat és a szubsztanciákat. Az egyszerű ideák nevei nem definiálhatók (tehát jelentésük nem állapítható meg), mivel a definíciójuk további egyszerű ideákat feltételezne. „Ha mindent lehetne definiálni, az egy in finitum folyamat lenne.” [III.4.4–5.] Ennek ellenére neveiket kevésbé tartja kétségesnek, mint a kevert moduszokéit vagy a szubsztanciákéit. [III.4.15.] Ennek oka, hogy előbbiek esetében a névhelyettesítés szerinte nem tetszés szerinti, szemben a másik két fajtaival, amikor különböző mértékben bár, de az. [III.4.17.] A kevert moduszok önkényes nevének alapja fajtájuk lényegének ideája, s ez szintén az elme önkényesen létrehozott terméke. [III.5.2.] Ebből vonja le Locke a következtetést, hogy az egyik nyelven sok olyan elvont ideát jelölő szó van, ami egy másikban nincs meg, már csak azért sem, mert annak jelentése: maga a kevert modusz is hiányzik. [III.5.8.] Kalmár ezt húsz évvel később radikálisan továbbgondolja, s állítja, hogy a még azonos nyelven beszélők esetében

sincs lehetőség a megszólalás maradéktalan dekódolására, fordítására.¹⁶ A hutchinsoniánusok fontos érve amelltt, hogy a gyökérszó immár tisztázott elsődleges jelentése igenis mintegy átmentődik a derivátumokba, éppen az, hogy a kevert moduszok ideáit az elme hozza létre az egyszerűek alapján. S a héber Ószövetség fordításának lehetetlensége melletti érvelésük gyökerei is Locke ezen nézeteiben keresendők.

Locke-kal kapcsolatban közkeletű vélekedés, hogy azzal, hogy a szavakkal kapcsolatban mindenütt tökéletes önkényességről ír, elutasítja azt a misztikus vagy hermetikus gyökerű elméletet, amely különösen a héber nyelv esetében feltételezne valamiféle természetes kapcsolatot a jelölt dolog és a szó-jel között. Ez a feltételezés azonban kizárja a mindent tökéletesen tudó megszólaló esetét – ez nem lenne más, mint a világot teremtő és a teremtésben megszólaló Isten. A hutchinsoniánusok számára ez természetesen evidencia, és erre, valamint a Locke által – valljuk be – nyitva hagyott kiskapura, ti. az egyszerű ideák és az általuk reprezentált dolgok közti természetes kapcsolatra alapozva dolgozzák ki az Ószövetség héber nyelvvel kapcsolatos különös elméletüket.

Hutchinson szerint a feladat tehát annyi, hogy a héber gyökérszavak esetében – mivel azok az egyszerű ideák jelei – meg kell találni az eredeti és tökéletes jelentést, ami nem más, mint az egyedi létező Isten ideájaként való reprezentációja, s ami – mivel egy speciális beszédhelyzetről van szó – nem más, mint maga a dolog, a létező. Büszkén írja 1737-ben Mr. H-ról, tehát önmagáról, hogy legnagyobb érdeme, hogy a gyökérből származtatott összes szóban ki tudta mutatni az eredeti egyszerű ideát, tulajdonképpen magát a dolgot.¹⁷ Érvelése locke-iánus, mikor azt állítja, hogy csak az a nyelv tekinthető tökéletesnek – s a hébernek, mivel az első kinyilatkoztatott nyelv, ilyennek kell lennie –, amelyik a gyökérből képzett összes szóban képes az eredeti, tehát tökéletes reprezentációt megvalósító idea magába foglalására.¹⁸ Catcott esetében is egyértelműen megfigyelhető a locke-i hatás, pl. amikor a szó felől értelmezve az ideát, azt jelentésnek (signification) nevezi, ami megegyezik Locke

¹⁶ Vö. HEGEDÜS Béla, *Kalmár György a magyar nyelv származásáról = Historia litteraria a XVIII. században*, szerk. Csörsz Rumen István, HEGEDÜS Béla, Tüskés Gábor, munkatárs BRETZ Annamária, Bp., Universitas, 2006, 304–305.

¹⁷ [John HUTCHINSON], *Remarks upon the observations on a sermon preach'd before the Corporation of Bristol...*, 1737, 18.

¹⁸ HUTCHINSON 1737, 68.

szóhasználatával.¹⁹ A héber nyelv jelölésben mutatkozó tökéletességét természetesen egyetlen más nyelv sem tudja követni, ezért a szinte mindegyik iratukban felbukkanó fordítás-ellenesség.²⁰

Az eredeti fordíthatatlanságának gondolata a vita második szakaszában is felmerül. Julius Bate – egyébként Locke alapján logikusan – azt állítja, hogy az Ószövetség fordításaiban nem Isten szavának jelentését érthetjük meg, hanem a fordítóét.²¹ David Aboab is felveti a problémát: „Kijelenthetem-e, hogy a God szó nem csupán fordítása a Deusnak, vagy hogy ez a theosznak...” Szerinte ez csak akkor lenne igazolható és kijelenthető, ha bizonyítást nyerne, hogy az angol szó ugyanazt jelenti, mint a latin, s a latin, mint a görög. A fordítások védelmében csupán annyi hozható fel, hogy God az angolban az az általános szó, amivel a legfőbb létezőt (Supreme Being) jelölik, s latinban a Deus, a görögben a Theosz, a héberben az Elohim, de jelentésében mindegyik különbözik a másiktól.

Kalmár a fordíthatatlanságnak ezt az elméletét egyértelműen tagadja. Tagadásának alapja a nyelvi önkényesség általa is elfogadott tényének sajátos átértelmezése, amit az Aboab ellen írt vitáiratában fejt ki bővebben. A nyelvi önkényességet először is szigorúan a megnevezés önkényességére korlátozza (arbitrary denomination). Idézem: „Az önkényes megnevezés alatt azt értem, hogy teljes egészében a megnevező akaratától vagy választásától függ, hogy egy bizonyos dolognak vagy eseménynek egy bizonyos nevet ad, amely vagy magában foglalja bármely tulajdonságának vagy körülményének ideáját, amely a bizonyos dologban vagy eseményben megtalálható, vagy egyáltalán nem.” Kalmár példaként hozza, hogy meglát egy addig ismeretlen *arany hegyet*, s azt a következőképp nevezi el: *Ab*. De ugyanolyan önkényes lenne az is, ha azt bizonyos ideáin alapulva nevezné el. Tehát, és ez most nagyon fontos, az önkényesség nem azt jelenti, hogy nem

¹⁹ A. S. CATCOTT, *An answer to the observations on a sermon preach'd before the Corporation of Bristol...*, 1737, 37.

²⁰ PL.: CATCOTT 1737, 99–100. és [JULIUS BATE], *The examiner examined, or the examination of the remarks upon, and Mr. Catcott's answer to, The observation upon his sermon considered...*, 1739, 38.

²¹ BATE 1751, 110.

lehetséges valamiféle kapcsolat jelölt és jelölő között.²² Elsőre talán úgy tűnne, hogy nevezzük úgy teljes, az ideáktól és körülményektől független önkényesség esetében a kapcsolat nem az ideák és szavak között, hanem a dolgok és a szavak között állhatna fenn. Valójában Kalmár tétele nem tartalmazza ezt a megállapítást – bár elismerem, következhetne abból. A Bate ellen írt vitairatának egy megjegyzése, tételmondata viszont kizárja annak lehetőségét. A mondat előtti szövegkörnyezetben a dolgot a concretum, az ideát az abstractum szóval jelöli. Nem fordítható egyszerűen, ezért Kalmár sajátos angol fogalmazását szó szerint idézem, majd két részre bontva megpróbálom értelmezni azt: „The concretum cannot be conceived without implying, or be declared but by, its abstractum.”²³ Értelmezésem a következő: 1. a dolog nem fogható fel ideájának beleértése, magában foglalása nélkül; 2. a dologról nem lehet megnyilatkozni csak az ideája által. Ez egy mindenképp továbbgondolandó elképzelés, most csak annyit vennék figyelembe, hogy a számomra legelfogadhatóbb értelmezés szerint az ideák szintjére, tehát egy adott ideára még a teljesen önkényes megnevezés során is szükség van, bár talán Kalmár szerint ezzel csak egy feltétel teljesül. Ennek az ideának az önkényességéről viszont nem ír, de a Bate ellen írt vitairatának egy a Biblia és különösen Jézus megnyilatkozásainak fordíthatóságával kapcsolatos szöveghelyében bevezetett fogalma, ti. a kifejezés [expression] talán ezzel a problémával áll kapcsolatban. A szöveghely szerint ugyanazt a kifejezést különböző nyelveken is ki lehet mondani, s az mindig ugyanaz marad. Talán a hetvenes évek második felében írt *Magyar Merkúrius*ának magyar *kimondó*-kifejezésének értelmét is valahol itt kell keresnünk.²⁴

Paul de Man írja Locke-ról, a *Metafora ismeretelmélete* című munkájában: „Locke nyelvhez s különösképpen a nyelv retorikai dimenzióihoz

²² George KALMÁR, *Censurer Censured: or a Defence of Dr Sharp's Two Dissertations on the Hebrew Words Elohim and Berith. Being a Reply to Mr Aboab's Remarks*, 1751, 29, lábjegyzet.

²³ George KALMÁR, *Mr. Bate's Answer to Dr. Sharp's Two Dissertations Answered: Being a Vindication of the Etymology and Scripture-Meaning of Elohim and Berith*, 1751, 68.

²⁴ KALMÁR György, *Magyar Merkúrius = Kalmár György, „a magyar nyelv szerelmese”*, s. a. r. és bev. SZELESTEI N. László, Piliscsaba, PPKE, Bölcsészettudományi Kar, 2000 (Pázmány Irodalmi Műhely. Források, 2), 147–156.

fűződő viszonya egy felvilágosodott retorikai önfegyelem példájának vagy legalábbis tipikus megnyilvánulásának tekinthető.²⁵ Feltűnő, hogy Locke kifejezetten a képes beszédet, mint a nyelvvel való visszaélés egyik fajtáját, csak egy kis alfejezetben említi *Értekezésének* harmadik könyvében, miközben az egész fejezet, melynek az része, a visszaélés minden lehetséges formáját felsorolja, s azoknak az alapja a legtöbb esetben a szavak átvitt értelmű jelentésének túlzott használata. Talán igaza van de Mannak: „Locke konstrukciójáról kiderül, hogy nem más, mint a trópusok elmélete. Természetesen ő maga lenne az utolsó ennek megértésében és beismerésében.”²⁶ Előrebocsátom, ha Locke viszonyát a figuratív nyelvhasználathoz a „felvilágosodott retorikai önfegyelem példájának” tekintjük, akkor a hutchinsoniánusokét is annak kell tartanunk.

Locke a szavakkal való visszaélésre a következő példákat sorolja fel. Sok esetben a szavak nem helyettesítenek semmilyen ideát, tehát jelentésük sincs [III.10.2.]. A szavakat használóik állhatatlanul alkalmazzák, egyszer erre az ideára, másszor egy másikra [III.10.5.]. Különösen a disputákban, a megszólalók a régi vagy új, de kétértelmű szavak használatával mesterkélt homályosságot teremtenek [III.10.6.]. A szavakat gyakran közvetlenül a dolgoknak feleltetik meg [III.10.14.]. Olyan dolgoknak a jelölésére használják őket, amiket nem jelölhetnének [III.10.17.]. Sokan feltételezik, hogy létezik a szavaknak biztos, és mindenki számára nyilvánvaló jelentése [III.10.22.]. Lássuk be, a felsorolt pontok nem egyike a figuratív nyelvhasználatnak nevezett beszédmódra vonatkozik. Ezek után, s nem sokkal később, tényleg meglepő a „Képes beszéd is visszaél a nyelvvel” argumentumú alfejezet felbukkanása, s főleg, ha figyelembe vesszük a képes beszéddel szemben felmutatott tulajdonképpen egyetlen érvét: „a szavak [...] mesterséges és képes alkalmazása [...] semmi másra nem való, [mint]hogy a rossz ideákat sugallja [...], tökéletes csalás mindahány.” [III.10.34.] Ha ezt összevetjük az előbb felsoroltakkal, észrevehetjük, hogy tartalmilag semmi újat nem mond.

Nyilvánvaló, hogy az élő nyelvekben a korábban felsorolt visszaélési lehetőségek a nyelvhasználat során elkerülhetetlenek, s ennek okai éppen magukban a nyelvekben vagy magában a nyelvben keresendők:

²⁵ Paul DE MAN, *A metafora ismeretelmélete* = Uő., *Eszttikai ideológia*, Bp., Janus/Osiris, 2000 (Orbis Universitatis, 1), 8.

²⁶ DE MAN 2000, 10.

ebből a szempontból igaza van de Mannak, Locke nyelvelmélet ürügyén metaforaelméletet ír. S így a nyelvvel való elkerülhetetlen visszaéléssel máris szembeállítható a képes beszéd, mint tudatos és tökéletes csálás. Ezt Locke egyértelműen a nyelvhasználó hibájaként mutatja be. A szándékolt és szándékolatlan visszaélés szembeállításával egyrészt érthetővé válik Locke eljárása, másrészt, a szándékolatlan visszaélés esetei átfordíthatók egy tökéletes nyelvvel szemben támasztott elvárásokba: erre éppen Kalmárnak a korábbi hasonló kísérletektől alapjaiban eltérő világnyelv-tervezete lesz a példa.

De a hutchinsonianusok helyreállított, tkp. megalkotott *ős-hébere* is felfogható világnyelv-tervezetként, amely mindenben megfelelne a Locke által a tökéletes nyelvhasználattal szemben támasztott elvárásoknak. Talán az a tény is a feltételezésemet támasztja alá, hogy Hutchinson és követői sehol nem állítják, hogy ezeket az elvárásokat az általuk helyreállított héber nyelven kívül is alkalmazni lehetne. Sőt magának a Bibliának a nagy részében sem. Készséggel elismerik, hogy bőségesen megtalálhatók benne a figuratív nyelvhasználat nyomai.

Az elsődleges és a figuratív jelentések körül kialakult vitában azonban így nem lehetett szó semmiféle egyetértésről, mert ellenfeleik nem hajlandók elismerni a Hutchinson által felfedezett „eredeti” héber nyelv elkülöníthetőségét, s ők azt, minden privilégiumától megfosztva, normális, hétköznapi, egyébként holt nyelvnek tekintik, amelyre éppúgy érvényesek a nyelvekkel kapcsolatos általános szabályok, mint bármely másakra. S míg Julius Bate 1751-ben az egy gyökérszó = egy jelentés vagy idea elve alapján ezt a helyreállított nyelvet a legtökéletesebbnek tartja,²⁷ addig Thomas Sharp éppen azt hangsúlyozza, hogy a héber nyelvre igencsak jellemző a szavak metaforikus vagy figuratív használata.²⁸ Sharp véleményével szemben Bate egy furcsa érvet hoz: valószínűleg ez a helyreállított héber nyelv az egyetlen, amelyik egyáltalán nem bővelkedik, ahogy ő mondja, verbális metaforákban (verbal Metaphors), mivelhogy ideális (ez itt természetesen lefordíthatatlan: ideal), vagyis – magyarázza tovább – szavai közvetlenül alkalmaztatnak a dolgok ideáira.²⁹ Persze az *ideal* kifejezés Bate által magyarázott jelentésén túl felmerülhet az emberben annak a ma már sokkal inkább elterjedtebb

²⁷ BATE 1751, 32–33.

²⁸ SHARP 1751, 140.

²⁹ BATE 1751, 189.

jelentése. Íme egy locke-i értelemben vett ideális nyelv. Egyébként Bate kifejezése Aboab írásában is felmerül, aki ennek a nyelvnek a metaforákban való szükölködését azzal magyarázza, hogy mivel bizonyos, hogy a nyelv – a fentebbi értelemben – ideális, éppen ezért mindegyik szava csak egy meghatározható, fő jelentéssel bírhat.³⁰

A szavak – a mozgalom tagjai szerint – Istentől származó alapjelentésének megállapításához azok kontextusát kell segítségül hívni.³¹ A kontextusból való meghatározás nem azt jelenti, hogy az adott szöveg egy bizonyos pontján milyen alapjelentéssel bír a szó, hanem azt, hogy egy már kikövetkeztetett jelentést vajon a szó szövegbeli összes előfordulásakor magában foglal-e. A kontextusfüggő jelentés-meghatározásnak ez a fajta értelmezése csak azért lehetséges, mert az ószövegségi héber esetében szerintük egy olyan zárt halmazról van szó, amelynek elméletileg minden elemén elvégezhető az eljárás.

„Meglehetősen belefáradtam, hogy folyamatosan túl szó szerinti fordításokkal kell foglalkoznom” – írja Kalmár a Bate elleni vitáiratában.³² S ez nem meglepő, hiszen az „egyetlen igaz jelentés” elképzelésével szemben felhozott érveivel ő is Thomas Sharphoz csatlakozik, s a hébert semmiképp nem tartja bármilyen szempontból is kitüntetett nyelvnek a többivel szemben. Meggyőződése, hogy a későbbi munkáiban központi szerephez jutó kontextusfüggő jelentéstanának, és a szélsőséges nyelvi heterogeneitással kapcsolatos elméletének alapjait ebben a vitában kell keresnünk, s – korábbi elképzelésemmel ellentétben – a locke-i episztemológiához és nyelvelméletéhez nem Leibniz Locke-olvasatán keresztül jut el.

³⁰ ABOAB 1751, 7.

³¹ BATE 1751, 12.

³² KALMÁR, *Mr. Bate's Answer...*, 1751, 33.